

Spektrum możliwości,
spektrum wyzwań.

→ Niezbędnik dla nauczycieli
szkół ponadpodstawowych
do pracy z uczennicami/
uczniami w spektrum
autyzmu.

 Rzecznictwo Praw
Uczniowskich
w Poznaniu

POZnań*

Autorki: Magdalena Nakoneczna – psycholożka
w Poradni Psychologiczno-Pedagogicznej nr 4.

Ewa Siwecka – pedagożka w Poradni
Psychologiczno-Pedagogicznej nr 4.

Joanna Świątkowska – pedagożka specjalna w Poradni
Psychologiczno-Pedagogicznej dla Dzieci i Młodzieży
z Autyzmem w Poznaniu.

Autorki broszury posiadają bogate doświadczenie w pracy
z dziećmi i młodzieżą ze spektrum autyzmu, oferując
wsparcie zarówno w zakresie diagnozy, terapii,
jak i doradztwa edukacyjnego.

Agata Dawidowska – Rzeczniczka Praw Uczniowskich
w Poznaniu, radczyni prawna.

Redakcja: Mateusz Wiliński – psycholog w Poradni
Psychologiczno-Pedagogicznej nr 2 w Poznaniu.

Opracowanie graficzne i skład: Studio Kreatywne UMP

Spektrum autyzmu (ASD) to zaburzenie rozwoju, które wpływa na sposób, w jaki człowiek odbiera świat i komunikuje się z innymi.

Jak mówić i pisać o uczniach w spektrum?

Warto pamiętać, że słowa mają znaczenie.
Określenie „uczeń z orzeczeniem ASD” brzmi medycznie i dystansująco.

Lepiej mówić „uczeń w spektrum autyzmu”
czy „uczeń z ASD” – to określenia neutralne
i akceptowane przez wiele osób z autyzmem.

Cechy charakterystyczne to:

- samotność wśród ludzi,
- trudności w nawiązywaniu i utrzymywaniu relacji społecznych,
- ograniczone i powtarzalne zachowania lub zainteresowania,
- potrzeba przewidywalności i rutyny.

Uczennica/Uczeń z zaburzeniami ze spektrum autyzmu to osoba, która:

- doświadcza trudności w „społecznym uczeniu się”, czyli spontanicznej nauce zachowań społecznych w różnorodnych sytuacjach;
- często czuje się samotna wśród ludzi;
- może inaczej niż większość interpretować zachowania i emocje, zarówno własne oraz innych osób;
- jest bezpośrednia i bezkrytyczna w komunikacji;
- wyróżnia się nieharmonijnością w zdolnościach i umiejętnościach;
- ma wysoką wrażliwość na bodźce zmysłowe;
- wykazuje nierówną motywację np. do udziału w zajęciach szkolnych.

Jednocześnie:

- jest zdyscyplinowana i zadaniowa, jeśli dostarczy się jej czytelne instrukcje;
- posiada niekonwencjonalne pomysły na rozwiązania;
- dostrzega wyjątkowe szczegóły w różnych dziedzinach;
- ma dobrą pamięć do subiektywnie atrakcyjnych treści;
- jest wyjątkowo oryginalna w sposobie myślenia;
- może stać się ekspertem w indywidualnie wybranych przez siebie dziedzinach wiedzy;
- jest szczera.

** Objawy autyzmu różnią się nasileniem i obrazem w zależności od osoby.*

Od czego zacząć?

Od czego zacząć, kiedy do szkoły średniej trafia uczennica/uczeń w spektrum autyzmu?

1. Spotkanie i rozmowa z rodzicami –

pozyskanie informacji o mocnych i słabych stronach dziecka, rozpoznanie jego ewentualnych indywidualnych potrzeb (np. korzystania ze słuchawek wyciszających, warunków spędzania przerw czy sposobów komunikacji). Można skorzystać z gotowej ankiety*

2. Zapoznanie się z orzeczeniem o potrzebie kształcenia specjalnego, w których opisane są zasoby uczennicy/ucznia.

Można na nich bazować, tworząc Indywidualny Program Edukacyjno-Terapeutyczny (IPET). W orzeczeniu warto zwrócić szczególną uwagę na:

- opis funkcjonowania ucznia w różnych obszarach (poznawczym, społecznym, emocjonalnym, komunikacyjnym),
- zalecane warunki i formy wsparcia umożliwiające realizację indywidualnych potrzeb edukacyjnych i rozwojowych,
- propozycje indywidualizacji niektórych zajęć edukacyjnych,
- zalecane zajęcia specjalistyczne oraz te w ramach pomocy psychologiczno-pedagogicznej.

3. Spotkanie i rozmowa z uczennicą/ucniem.

Warto zaplanować indywidualne spotkanie z uczennicą/ucniem w spektrum autyzmu po około dwóch tygodniach od rozpoczęcia roku szkolnego. Ten okres czasu umożliwia zebranie pierwszych obserwacji funkcjonowania nastolatka w nowym środowisku oraz: zweryfikowanie, czy wstępne działania wspierające – oparte na orzeczeniu, informacjach od rodziców i wcześniejszych doświadczeniach – są adekwatne do potrzeb ucznia/uczennicy;

W orzeczeniu warto zwrócić szczególną uwagę na:

- sprawdzenie, które rozwiązania działają, a które warto zmodyfikować,
- poznanie perspektywy uczennicy/ucznia w kontekście tego, co sprawia jej/jemu trudność, a co sprawia, że czuje się bezpiecznie i komfortowo w szkole,
- nawiązanie relacji opartej na zaufaniu i akceptacji, co jest kluczowe w dalszej współpracy.

Rozmowa nie musi być formalna, ważne, aby odbyła się w spokojnym miejscu, z zachowaniem uważności i otwartości na komunikację w preferowanej przez ucznia formie.

Efekty tej rozmowy mogą być bardzo pomocne przy opracowaniu IPET-u, zaplanowaniu wsparcia oraz ustaleniu zasad współpracy z uczniem i jego rodzicami.

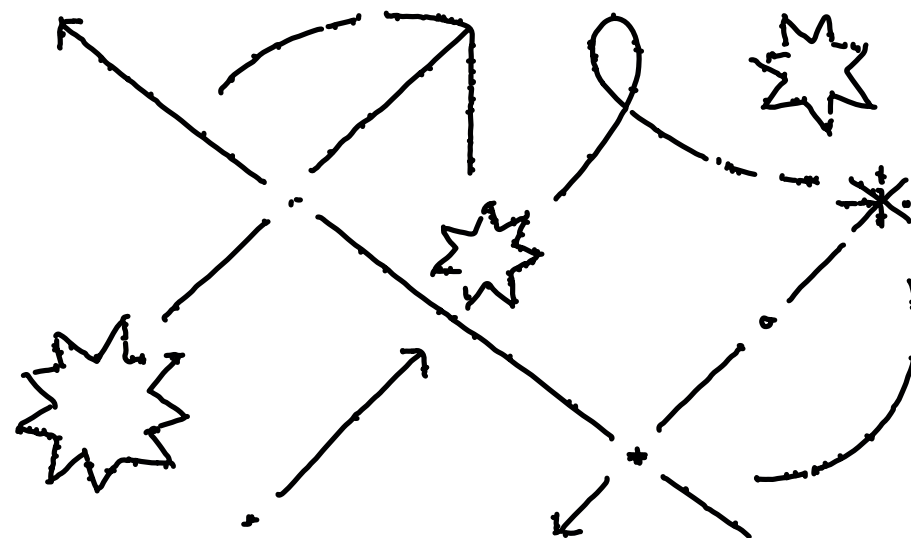
*

Następnym etapem jest spotkanie z zespołem, w skład którego wchodzi: wychowawca, wszyscy nauczyciele uczący daną uczennicę/ucznia oraz specjaliści szkolni. Mogą w nim także uczestniczyć rodzice/opiekunowie. Celem spotkania jest wielospecjalistyczna ocena poziomu funkcjonowania ucznia [wopfu]. Na podstawie tej oceny, z uwzględnieniem orzeczenia oraz innych źródeł wiedzy (w tym rozmów poszczególnych nauczycieli z uczniem/uczennicą), a także sformułowanych wniosków, zespół opracowuje Indywidualny Program Edukacyjno-Terapeutyczny.

Dobrze opracowany IPET powinien opierać się nie tylko na trudnościach ucznia, ale przede wszystkim na jego potencjale i zainteresowaniach.*

* IPET to dokument tworzony przez szkolnych specjalistów, nauczycieli oraz rodziców uczennicy/ucznia na podstawie orzeczenia z Poradni oraz innej dostarczonej dokumentacji, w celu zapewnienia jak najlepszych warunków do nauki i rozwoju. IPET podlega regularnej ewaluacji i aktualizacji, ponieważ to nauczyciele dostosowują program do zmieniających się potrzeb i możliwości ucznia.

Uczniowie z autyzmem różnią się od siebie zdolnościami samokształcenia, poziomem uwagi, wrażliwością sensoryczną, umiejętnościami odczytywania emocji z twarzy, poziomem reagowania na emocje innych, stopniem ekspresji i maskowania swoich objawów autyzmu, a także współwystępującymi trudnościami, wynikającymi np. z indywidualnych cech osobowości lub innych problemów zdrowotnych.

- Uczennica/Uczeń z autyzmem z normą poznawczą ma prawo do ogólnodostępnej edukacji.
- Młodzież w spektrum autyzmu może uczyć się bezproblemowo, jeśli dorośli w ich otoczeniu dowiedzą się, które zachowania wynikają z autyzmu. Akceptacja i zrozumienie warunkuje dobrą współpracę.

Autyzm traktowany jest często przez młodych ludzi jako problem, zaburzenie czy ułomność. Nietypowość rozwoju staje się w życiu nastolatków etykietą, co może prowadzić do cierpienia, wykluczenia i stygmatyzacji. Warto podjąć wysiłek, by w tak ważnym czasie kształtowania się osobowości u nastolatka, zauważyć w nietypowości autyzmu jego zasoby.

- Kluczem w relacji z młodymi ludźmi w spektrum autyzmu jest czytelna komunikacja. Osoby te wszelkie komunikaty odczytują dosłownie i wprost, mają natomiast problem z interpretacją żartów, metafor czy dwuznaczności. W pracy z młodzieżą z autyzmem trzeba upraszczać komunikaty lub, jeśli to niemożliwe, dostarczać im dodatkowych wyjaśnień. Pamiętaj, aby unikać sarkazmu czy ironii.

- Nikt nie lubi być negatywnie zaskakiwany. Uczennice/ Uczniowie w spektrum bardziej od innych potrzebują powtarzalności i stałości. Jasny plan i określenie celów zajęć pomogą młodzieży poczuć się bezpiecznie i komfortowo. Pamiętaj, że nagłe zmiany w rutynie mogą wywoływać u osób w spektrum autyzmu nadmierne reakcje.
- Osoby w spektrum autyzmu doświadczają trudności w komunikacji oraz funkcjonowaniu w życiu społecznym i emocjonalnym, ponieważ przyjmowanie perspektywy drugiej osoby bywa dla nich wzywaniem. Dlatego, nie oczekuj, że uczennica/uczeń w spektrum autyzmu domysli się twoich intencji. Nie oczekuj także, że odczyta emocje lub będzie solidaryzować się z bohaterami książki/filmu, czy szybko i sprawnie zinterpretuje zachowania/motywy działań innych ludzi.
- Młodzież w spektrum autyzmu to indywidualiści. Mają swoje mocne strony i wyjątkowe zdolności. Odkryj, w czym twoja uczennica/twój uczeń jest mocna/mocny i wykorzystaj to, by wzmocnić jej/jego pozycję w klasie. Pomóż budować sukces edukacyjny i społeczny na jej/jego zasobach.
- Szacunek dla sposobu funkcjonowania uczennic i uczniów z autyzmem to najważniejsza postawa nauczyciela. Nie zmuszaj ich do udziału w aktywnościach zespołowych, jeśli nie potrafią sprostać takim wymaganiom – nie każda osoba z autyzmem lubi życie towarzyskie. Jednocześnie wspieraj te osoby, którzy chcą być aktywnymi uczestnikami grupy rówieśniczej. Bądź elastyczny i dostosowuj swoje działania do ich potrzeb. Zadawaj uczniom konkretne pytania na temat ich oczekiwań.

Kryzysy i najczęstsze problemy

Nastolatki z autyzmem mają różnorodny wgląd we własne umiejętności lub ograniczenia wynikające z autyzmu. Jedno jest pewne – kłopoty w funkcjonowaniu społeczno-emocjonalnym, deficyty w komunikacji i niekiedy dziwne zachowania – sprawiają, że uczeń z autyzmem jest narażony na mnogość negatywnych doświadczeń rówieśniczych, co z kolei wpływa niekorzystnie na dobrostan młodego człowieka. Kryzysy u osób w spektrum autyzmu dotyczą załamania nerwowego (meltdown), wypalenia (burnout), wycofania (shutdown), a skutkować mogą trwałym obniżeniem nastroju (depresją).

- Meltdown – do załamania nerwowego, czyli nagłego wybuchu wynikającego z kryzysu emocjonalnego dochodzi, gdy nastolatek nie radzi sobie z ogromem problemów i wrażeń, a wszystkie jego sposoby na radzenie sobie ze stresem, natłokiem emocji i doświadczeń zawodzą.
- Burnout – wypalenie to często spotykane zjawisko u nastolatków w spektrum autyzmu, polegające na odczuwaniu przesyty ilością wrażeń, zbyt intensywnym życiem szkolnym lub zbyt długim okresem maskowania cech autyzmu.

- Shutdown – wycofanie to mechanizm obronny osób w spektrum autyzmu, polegający na próbach ochrony własnego układu nerwowego poprzez poszukiwanie izolacji, wyciszenia i odosobnienia.
- Depresja – choroba często współwystępująca u nastolatków w spektrum autyzmu, wymaga terapii psychologicznej i specjalistycznej opieki medycznej.

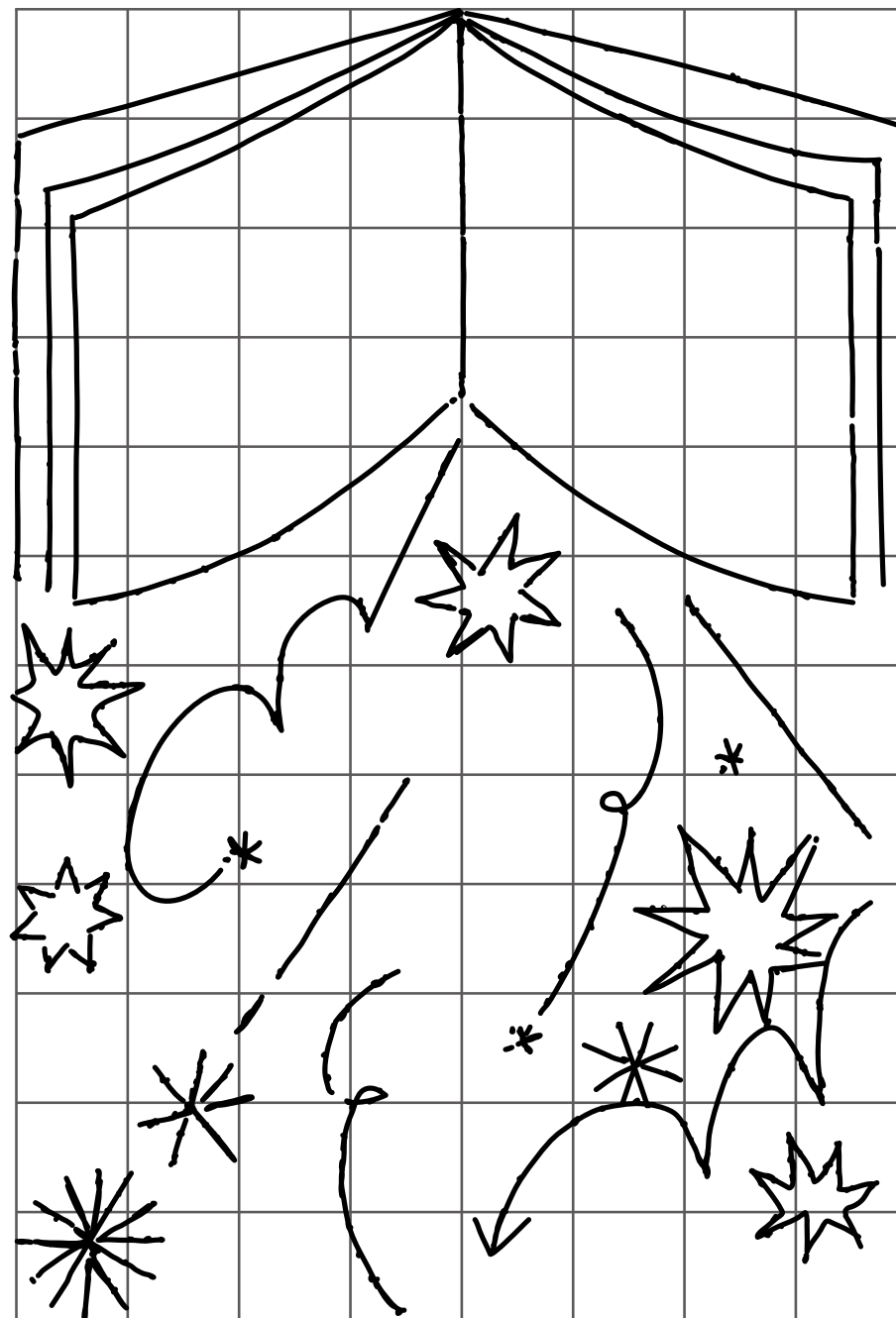
Czujność nauczyciela jest niezwykle ważna w przypadku uczniów w spektrum autyzmu. Ze względu na swoje szczególne potrzeby są oni częściej niż rówieśnicy narażeni na krzywdzenie, szczególnie ze strony innych uczniów. Dlatego w przypadku zaobserwowania jakichkolwiek symptomów krzywdzenia – takich jak zmiany w zachowaniu, wycofanie, nagłe wybuchy emocji, czy bezpośredni komunikat zgłoszony przez ucznia lub uczennicę – należy bezzwłocznie uruchomić procedury określone w standardach ochrony małoletnich. Twoja szybka i adekwatna reakcja może zapobiec dalszej eskalacji problemu i znacząco poprawić bezpieczeństwo oraz dobrostan ucznia.

Jak reagować w kryzysie:

- Staraj się zachować spokój.
- Nie zmuszaj do rozmowy, daj uczniowi czas i przestrzeń na wyciszenie.
- Po ustąpieniu kryzysu zapytaj, jak możesz pomóc w przyszłości.

Zrozumienie + struktura + szacunek
= skuteczna edukacja ucznia
w spektrum autyzmu

To my – nauczyciele – jesteśmy odpowiedzialni za tworzenie odpowiednich warunków, które umożliwią uczniom naukę, rozwój i poczucie przynależności.

Jestem nauczycielem ucznia z ASD. Gdzie mogę uzyskać pomoc?

Kiedy napotykasz trudności w procesie wdrażania zaleceń zawartych w orzeczeniu albo w pracy z uczennicą/ucznikiem w spektrum autyzmu – pamiętaj, że nie jesteś sam. Istnieje wiele dróg wsparcia, które pomogą ci prawidłowo dostosować proces edukacyjny do potrzeb nastolatków w spektrum autyzmu.

Pierwszym krokiem powinna być konsultacja z wychowawcą klasy – to on najlepiej zna ucznia i może pomóc w interpretacji niektórych aspektów orzeczenia w kontekście jego codziennego funkcjonowania w szkole.

Niezwykle cennym źródłem wiedzy i pomysłów są również: szkolny pedagog, psycholog lub pedagog specjalny. Ci specjaliści dysponują wiedzą merytoryczną i praktyczną w zakresie pracy z uczniami o specjalnych potrzebach edukacyjnych.

Jeśli nadal masz wątpliwości, możesz skontaktować się z poradnią psychologiczno-pedagogiczną, która wydała orzeczenie. Pamiętaj jednak, że do uzyskania informacji od placówki konieczna jest pisemna zgoda rodziców lub opiekunów prawnych uczennicy/ucznia albo pełnoletniej uczennicy/ucznia na udostępnienie informacji. Pracownicy poradni, znając pełną dokumentację i historię ucznia, najlepiej wytłumaczą konkretne zapisy i ich praktyczne zastosowanie.

Dodatkowo, warto szukać wsparcia u specjalistów i metodyków z Ośrodków Doskonalenia Nauczycieli (ODN). Oferują oni konsultacje, szkolenia i warsztaty, które pomagają w interpretacji orzeczeń oraz stosowaniu odpowiednich metod pracy w praktyce.

W wielu przypadkach pomocne są również fundacje i organizacje pozarządowe (NGO) specjalizujące się w danym zagadnieniu (np. wspierające dzieci z autyzmem czy niepełnosprawnościami). Dysponują one wiedzą ekspercką i materiałami, które mogą okazać się w codziennej pracy nieocenione. Wdrażanie ich w życie również wymaga jednak zgody rodziców, prawnych opiekunów lub pełnoletniego ucznia.

Aktywny udział w szkoleniach i warsztatach dotyczących pracy z uczniami o specjalnych potrzebach edukacyjnych, w tym ze spektrum autyzmu, to także świetny sposób na poszerzenie kompetencji i zdobycie praktycznych narzędzi pracy z uczniami o różnych potrzebach edukacyjnych.

Pamiętaj, że Twoje zaangażowanie w zrozumienie ucznia i prawidłowe stosowanie orzeczenia jest kluczowe dla sukcesu edukacyjnego każdej osoby w spektrum autyzmu.

Przepisy prawa związane z edukacją włączającą.

KONSTYTUCJA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ z dnia 2 kwietnia 1997 r.
(Dz.U. Nr 78, poz. 483)

Art. 70. 1. Każdy ma prawo do nauki. Nauka do 18 roku życia jest obowiązkowa. Sposób wykonywania obowiązku szkolnego określa ustawa. [...]

4. Władze publiczne zapewniają obywatelom powszechny i równy dostęp do wykształcenia. [...]

Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe
(t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 737 z późn. zm.)

Art. 1. System oświaty zapewnia w szczególności:

- 5) dostosowanie treści, metod i organizacji nauczania do możliwości psychofizycznych uczniów, a także możliwość korzystania z pomocy psychologiczno-pedagogicznej i specjalnych form pracy dydaktycznej;
- 6) możliwość pobierania nauki we wszystkich typach szkół przez dzieci i młodzież niepełnosprawną, niedostosowaną społecznie i zagrożoną niedostosowaniem społecznym, zgodnie z indywidualnymi potrzebami rozwojowymi i edukacyjnymi oraz predyspozycjami;
- 7) opiekę nad uczniami niepełnosprawnymi przez umożliwianie realizowania zindywidualizowanego procesu kształcenia, form i programów nauczania oraz zajęć rewalidacyjnych;

Art. 127

1. Kształceniem specjalnym obejmuje się dzieci i młodzież niepełnosprawne, niedostosowane społecznie i zagrożone niedostosowaniem społecznym, wymagające stosowania specjalnej organizacji nauki i metod pracy. Kształcenie to może być prowadzone w formie nauki odpowiednio w [...] szkołach ogólnodostępnych [...].

3. Uczniowi objętemu kształceniem specjalnym dostosowuje się odpowiednio program [...] program nauczania do indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych ucznia. Dostosowanie następuje na podstawie opracowanego dla ucznia indywidualnego programu edukacyjno-terapeutycznego uwzględniającego zalecenia zawarte w orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego [...].

4. W zależności od rodzaju niepełnosprawności, w tym stopnia niepełnosprawności intelektualnej, dzieciom i młodzieży, o których mowa w ust. 1, organizuje się kształcenie i wychowanie, które stosownie do potrzeb umożliwia naukę w dostępnym dla nich zakresie, usprawnianie zaburzonych funkcji, rewalidację i resocjalizację oraz zapewnia specjalistyczną pomoc i opiekę.

Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty
(t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 750 z późn. zm.)

Art. 44c

- 1. Nauczyciel jest obowiązany indywidualizować pracę z uczniem na zajęciach edukacyjnych odpowiednio do potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych ucznia.
- 2. Nauczyciel jest obowiązany dostosować wymagania edukacyjne, o których mowa w art. 44b ust. 8 pkt 1, do indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych ucznia, w przypadkach określonych w przepisach wydanych na podstawie art. 44zb.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1309).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym (t.j. Dz. U. 2020 poz. 1309).

§ 1. Rozporządzenie określa warunki organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży posiadających orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego:

- 1) niepełnosprawnych: niesłyszących, słabosłyszących, niewidomych, słabowidzących, z niepełnosprawnością ruchową, w tym z afazją, z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, umiarkowanym lub znacznym, z autyzmem, w tym z zespołem Aspergera, i z niepełnosprawnościami sprzężonymi, zwanych dalej „uczniami niepełnosprawnymi”;
- 2) niedostosowanych społecznie, zwanych dalej „uczniami niedostosowanymi społecznie”;
- 3) zagrożonych niedostosowaniem społecznym, zwanych dalej „uczniami zagrożonymi niedostosowaniem społecznym” – wymagających stosowania specjalnej organizacji nauki i metod pracy.

Jeśli pragniesz zgłębić temat i odkryć więcej szczegółów, warto przeczytać następujące tytuły:

„Autyzm. Przewodnik dla nauczycieli”, Marta Wróbel

„Zrozumieć autyzm. Poradnik dla rodziców i nauczycieli”, Tony Attwood

„Poradnik dla nauczycieli pracujących z dziećmi ze spektrum autyzmu”, Paula Klimek

„Autyzm... co to dla mnie znaczy?”, Catherine Faherty

„Wsparcie młodzieży i dorosłych z zaburzeniami ze spektrum autyzmu”, Katarzyna Patyk i Maria Panasiuk

„Oswajanie autyzmu”, Anita Widman-Drzewiecka i Jacek Gierus

„Wszystko mam bardziej. Życie w spektrum autyzmu”, Jacek Hołub

„Za dobrze się maskowałam. Rozmowy o doświadczeniach kobiet w spektrum”, Monika Szubrycht

„Książka o człowieku spektrum autyzmu”, Weronika i Jerzy Janiak

„Zespół Aspergera. Kompletny przewodnik”, Tony Attwood

Dodatkowo, warto skorzystać z darmowych zasobów online:

„Poradnik dla nauczycieli. Praca z dziećmi w spektrum autyzmu”, Fundacja SYNAPSIS

→ Bezpłatna publikacja autorstwa Katarzyny Makulec, psycholożki Fundacji SYNAPSIS, oferująca praktyczne wskazówki dla nauczycieli pracujących z uczniami w spektrum autyzmu. Materiały dostępne na stronie: synapsis.org.pl

„Jak uczyć uczniów z Zespołem Aspergera o emocjach i relacjach społecznych?”, Sylwia Merchut

→ Kompleksowy przewodnik zawierający gotowe scenariusze zajęć, ćwiczenia rozwijające umiejętność rozpoznawania i regulowania emocji oraz indywidualny plan rozwoju społecznego. Materiał dostępny na stronie: autyzmwszkole.com

„Sto kluczy do spektrum autyzmu, Spektrum Wrażliwości”

→ Bezpłatny e-book zawierający sto tematów, porad i inspiracji w prostym języku, idealny dla osób chcących zrozumieć spektrum autyzmu. Materiał dostępny na stronie: autyzmpoludzku.pl

„Wspomaganie rozwoju dziecka w spektrum autyzmu. Poradnik dla rodziców i terapeutów”, Małgorzata Mikołajczyk

→ Poradnik przedstawiający metody wsparcia terapeutycznego, znaczenie wczesnego wspomagania rozwoju dziecka i rodziny oraz analizy indywidualnych przypadków. Materiał dostępny na stronie: epub.pl